

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.1.36>

РОЛЬ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ СПОРІВ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Попов В.А.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільно-правової політики,
права інтелектуальної власності та інновацій
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*
ORCID: 0000-0001-6636-2096
e-mail: victorpopov10@gmail.com

Попов В.А. Роль медіації у вирішенні сімейних спорів: переваги та недоліки.

У статті досліджується роль медіації у вирішенні сімейних спорів як альтернативного механізму по відношенню до традиційного судового розгляду. Проводиться аналіз переваг та недоліків цієї процедури в контексті об'єктивного підходу зацікавленої особи до вибору того чи іншого способу захисту прав та законних інтересів.

Проаналізовано законодавче регулювання медіації, наукові підходи до визначення сутності цього процесу та визначено, що сімейна медіація — це процес, в якому нейтральна третя сторона (медіатор) допомагає сімейним парам, що перебувають у конфліктних відносинах, покращити взаємодію, прийняти вигідні та усвідомлені для кожного з них рішення, застосовуючи певну техніку ведення переговорів.

Встановлюється, що серед переваг медіації виділяються економія часу та коштів, конфіденційність, нейтральність, можливість збереження відносин між сторонами та орієнтація на найкращі інтереси сторін і дітей. Окреслено основні нормативно-правові засади медіації в Україні, включаючи Закон України «Про медіацію» та інші нормативно-правові акти, які регулюють цю процедуру. Зазначається, що медіація ефективно використовується у спорах, пов'язаних із розподілом майна, визначенням місця проживання дітей, питаннями опіки та аліментів. Відзначається, що в умовах дії воєнного стану, зокрема через перевантаженість судів, у тому числі, враховуючи зміну територіальної підсудності, використання альтернативних способів вирішення спорів є доцільним та заощадливим.

Визначено, що медіація має і ряд недоліків, серед яких відсутність обов'язкової юридичної сили угод без їх подальшого затвердження судом або нотаріально засвідченим договором, можливість маніпуляцій однією зі сторін, зокрема у випадках домашнього насильства, а також залежність результату від готовності учасників до співпраці. Висвітлюється проблема недостатнього рівня поінформованості суспільства про можливості медіації та нестача кваліфікованих медіаторів в Україні.

В результаті дослідження зроблено висновок, що медіація є перспективним механізмом врегулювання сімейних конфліктів, проте потребує подальшого вдосконалення законодавчого регулювання та розширення професійної підготовки медіаторів.

Ключові слова: сімейні відносини, права подружжя, правовідносини, процедура, медіація, конфлікт, відповідальність, правовий механізм, спосіб захисту, законні права та інтереси, воєнний стан.

Popov V.A. The role of mediation in resolving family disputes: advantages and disadvantages.

The article examines the role of mediation in resolving family disputes as an alternative mechanism to traditional litigation. The author analyzes the advantages and disadvantages of this procedure in the context of an objective approach of the person concerned to the choice of a particular method of protecting their rights and legitimate interests.

The author analyzes the legislative regulation of mediation, scientific approaches to defining the essence of this process, and determines that family mediation is a process in which a neutral third party

(mediator) helps couples in conflict to improve interaction, make beneficial and conscious decisions for each of them, using a certain negotiation technique.

Among the advantages of mediation are time and cost savings, confidentiality, the ability to preserve relations between the parties, and focus on the best interests of the parties and children. The author outlines the main legal framework for mediation in Ukraine, including the Law of Ukraine "On Mediation" and other regulations governing this procedure. It is noted that mediation is effectively used in disputes related to the division of property, determination of children's place of residence, custody and alimony. It is noted that under martial law, in particular due to the overload of courts, including taking into account the change in territorial jurisdiction, the use of alternative dispute resolution methods is appropriate and economical.

At the same time, mediation also has a number of disadvantages, including the lack of binding legal force of agreements without their subsequent approval by the court, the possibility of manipulation by one of the parties, in particular in cases of domestic violence, and the dependence of the result on the willingness of the participants to cooperate. The article also highlights the problem of insufficient public awareness of mediation opportunities and the lack of qualified mediators in Ukraine.

The study concludes that mediation is a promising mechanism for resolving family conflicts, but requires further improvement of legislative regulation and expansion of professional training of mediators.

Key words: family relations, rights of spouses, legal relations, procedure, mediation, conflict, responsibility, legal mechanism, method of protection, legal rights and interests, martial law.

Постановка проблеми. Сімейні спори завжди були одними з найскладніших для вирішення через їх емоційну складову та особистісний характер. У сучасному суспільстві проблематика сімейних конфліктів набуває дедалі більшої уваги, оскільки це явище має серйозні наслідки не лише для постраждалих, але й для суспільства в цілому через особливу роль сім'ї в формуванні соціальних зв'язків. З огляду на це, пошук ефективних способів вирішення таких конфліктів є пріоритетним завданням для держави як гаранта охорони прав і свобод людини, зокрема у контексті побудови дієвої правової системи та гармонійного існування соціальних інституцій.

Загальновідомо, що вирішення сімейних спорів є однією з найбільш складних задач у правозастосовній практиці, адже, нерідко, сторони буквально ідеально знають одна одну, що суттєво ускладнює вибір ефективних способів захисту, а також формування та доказування своєї правової позиції.

Одним із альтернативних способів розв'язання сімейних спорів є медіація – процедура, спрямована на досягнення взаємоприйнятного рішення за допомогою нейтрального посередника. У контексті сімейних конфліктів, медіація може відігравати ефективну роль як інструмент, що допомагає уникнути ескалації конфлікту та сприяє досягненню справедливих рішень. Проте її застосування в таких справах потребує особливого підходу, враховуючи специфіку сімейних відносин та особливості самої медіації як правової процедури.

Стан опрацювання проблематики. Питання медіації у цивільному праві є предметом досліджень цілого ряду провідних науковців, серед яких В.А. Кройтор, Л.І. Галупова, Л.В. Можечук, Г.О. Ульянова, Н.В. Троцюк, Н.О. Петренко, О.В. Васюренко, Д.В. Голобородько та інші. В той же час, медіація лише набуває популярності в нашій країні, саме тому дослідження такої процедури є дуже актуальним питанням.

Метою цієї статті є аналіз можливостей та обмежень медіації у вирішенні сімейних конфліктів, а також визначення її сильних та слабких сторін у зазначених правовідносинах. У статті розглядаються основні правові основи медіації, її переваги та ризики, а також окреслюються напрями вдосконалення цього механізму для забезпечення ефективного захисту прав постраждалих.

Виклад основного матеріалу. Медіація – це альтернативний спосіб вирішення конфліктів, що ґрунтується на добровільності, конфіденційності та нейтральності посередника (медіатора). Основна мета медіації – допомогти сторонам досягти взаємоприйнятного рішення, уникаючи тривалих і затратних судових процесів. Особливістю цього процесу є його орієнтація на інтереси обох сторін, що дозволяє зберегти відносини та мінімізувати конфлікти в майбутньому.

У міжнародному праві основи медіації закладені низкою документів, таких як Директива ЄС № 2008/52/ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних і комерційних справах» та рекомендації Ради Європи щодо альтернативного вирішення спорів. В Україні медіація отримала правове регу-

лювання завдяки прийняттю Закону України «Про медіацію» (2021 рік), який встановлює правові та організаційні засади цього процесу. Згідно з цим законом, медіація може застосовуватися у різних сферах, включаючи сімейні спори.

Відтак, відповідно до загальних положень Закону України «Про медіацію» (далі – Закон), медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Закон встановлює загальні принципи проведення медіації, включаючи добровільність, нейтральність, конфіденційність та рівність сторін. У сімейних справах медіація використовується для врегулювання спорів, пов'язаних із розподілом майна, опікою над дітьми, визначенням місця проживання дітей, порядком їх виховання тощо [1]. Таким чином, можна відзначити, що основна сутність медіації як процедури втілюється у переговорному процесі, тобто досягнення мети – вирішення спору досягається завдяки добровільному волевиявленню вступу у взаємне спілкування сторін, що ґрунтується на рівності прав та обов'язків із залученням незалежної (нейтральної по відношенню до будь-якої із сторін) особи – медіатора, який гарантує конфіденційність та допомагає уникненню конфліктних ситуацій з одночасним вирішенням спору.

У ст. 55 Конституції України зазначається, що кожен має право будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права. Отже, такий спосіб захисту своїх інтересів як медіація дозволений та допустимий для використання в Україні.

Водночас, у ст. 49 Цивільного процесуального кодексу України визначена можливість сторін прийти до мирового врегулювання спору на будь-якій стадії судового процесу. Зміст і вимоги до мирової угоди в цивільному судочинстві закріплені у ст. 207 ЦПК України [2].

Отже, українське законодавство визнає медіацію як альтернативний спосіб вирішення сімейних спорів, включаючи конфлікти, пов'язані з домашнім насильством, але із певними застереженнями.

У вітчизняній літературі одностайно підтримується вибір такого позасудового способу захисту як медіація. До прикладу, Л.В. Можечук зазначає, що медіація виступає дієвим механізмом врегулювання правових спорів, що має наступні особливості: застосування медіації не обмежується жодною галуззю права (її застосування можливе у сімейних, трудових, адміністративних справах тощо); основними принципами медіації є добровільність, конфіденційність; незалежність та неупередженість медіатора тощо; визначення на законодавчому рівні вимог до осіб, які планують стати медіатором [3, с. 653].

На думку Д.В. Голобородька, до основних форм альтернативного вирішення спорів слід віднести: посередництво (медіацію), переговори, попередню оцінку нейтральної сторони, незалежний експертний висновок, примирення, арбітраж та ін. [4, с. 208]

У контексті сімейного права медіація є особливо актуальною, оскільки дозволяє сторонам зберегти контроль над результатом і врахувати потреби дітей та інших членів сім'ї, беручи до уваги інтереси сторін щодо розподілу майна чи визначенні справедливих механізмів задоволення інтересів кожного учасника медіаційного процесу, з урахуванням взаємних потреб. Зокрема, на підставі зазначеного, можна зробити проміжний висновок, що в сімейних справах медіація застосовується для вирішення таких питань, як розподіл майна, визначення місця проживання дітей, порядок спілкування з ними тощо. Проте у випадках домашнього насильства застосування медіації викликає дискусії через можливу емоційно-психологічну нерівність сторін та ризики подальшої маніпуляції з боку однієї з них.

Сімейна медіація – це процес, в якому нейтральна третя сторона (медіатор) допомагає сімейним парам, що перебувають у конфліктних відносинах, покращити взаємодію, прийняти вигідні та усвідомлені для кожного з них рішення, застосовуючи певну техніку ведення переговорів. Це найменш «травматичний» спосіб розв'язання конфліктів (спору), оскільки вона здатна враховувати унікальні особливості, що притаманні конкретній сім'ї [2].

Виникає питання, на якому етапі або в який момент часу доцільно розпочинати медіаційний процес? Насправді все достатньо просто і гнучко: медіація може бути застосована до подання позову до суду, паралельно із судовим розглядом справи, та навіть після ухвалення судового рішення. При цьому, сторони можуть самостійно визначати, на якому етапі для них краще та ефективніше звертатися до медіатора.

Станом на сьогодні в Україні діє Асоціація сімейних медіаторів, яка веде власний реєстр фахівців в цій сфері. Учасниками цієї громадської організації сформульовані задачі, функції та права учасників медіаційного процесу.

Функціями медіатора у сімейних спорах можна вважати: допомога всебічно проаналізувати ситуацію та шукати нові спільні рішення; сприяння врахуванню потреб та інтересів обох сторін та дитини; допомога впоратись з емоціями та налагодити ефективну взаємодію між сторонами; сприяння перевірці сторонами реалістичності виконання досягнутих домовленостей; проведення медіації з дотриманням принципів добровільності, конфіденційності, самовизначення та рівності прав сторін медіації, а також принципу власної нейтральності та неупередженості як медіатора. Одночасно, медіатор не може суміщати функцію медіатора з функцією іншого учасника медіації в одному конфлікті (спорі); надавати сторонам медіації консультації та рекомендації щодо прийняття рішення по суті конфлікту (спору); бути представником будь-якої зі сторін у судовому провадженні у конфлікті (спорі), в якому він є чи був медіатором [5].

В той же час, сторони не позбавлені права користуватися правовою (правничою) допомогою, тобто залучати у медіаційні процеси адвокатів. На стадії підготовки до медіації та її проведення адвокат може: надавати правничу допомогу; консультувати щодо правових перспектив та аспектів врегулювання конфлікту; подавати клопотання про зупинення судового провадження, відповідно до п. 4 (1) ч. 1 ст. 251 ЦПК України; надавати консультації щодо того, чи не суперечать законодавству домовленості сторін, досягнуті в медіації; надавати допомогу в оформленні домовленостей, досягнутих за результатами медіації [6].

Медіація в сімейних спорах є поширеною практикою в багатьох країнах світу. Вона активно використовується для врегулювання розбіжностей, що виникають під час розлучення, включаючи питання проживання дітей, виховання, спілкування з дитиною, сплати аліментів та поділу майна. Процедура медіації проводять як незалежні медіатори, так і державні службовці управлінь у справах молоді, спеціалізовані організації та місцеві органи опіки [2].

Незважаючи на ризики, медіація має низку переваг у контексті сімейних конфліктів. Виходячи з викладених особливостей медіації, можемо сформулювати сильні сторони такого механізму вирішення спору.

Однією з ключових переваг, через яку люди обирають цей механізм є те, що медіація, на відміну від судових процесів, займає значно менше часу, адже сторони можуть досягти згоди в межах кількох сесій, тоді як судові розгляди можуть тривати місяцями чи навіть роками. Також процес є менш витратним, оскільки сторони уникають великих витрат на адвокатів, судові збори та можливі апеляції. Це особливо важливо для сімей, які вже зазнали фінансових труднощів через розлучення чи інші конфлікти [7]. Таким же чином медіація сприяє заощадженню судових ресурсів, витрати яких могли б збільшитися, якби сторони звернулися до суду. Водночас, і без цього перевантажена судова система виграє від появи нових позасудових способів захисту, зокрема, у контексті воєнного стану. Під час презентації аналітики в Медіацентрі Україна координаторка Медійної ініціативи за права людини виокремила проблеми, які потрапили до звіту щодо судового розгляду справ під час воєнного стану: ускладнений доступ до судових процесів, перевантаженість судів, формальний розгляд справ, тощо [8]. Тобто, можливість використання альтернативних форм вирішення спорів є доцільним під час дії воєнного стану та оптимізації роботи судових органів, у тому числі, у зв'язку з виконанням деякими судами функцій прифронтових судів у порядку зміни територіальної підсудності.

Також, цікавою і дуже очевидною перевагою є той факт, що у медіації акцент ставиться не на юридичних позиціях сторін, а на їхніх реальних інтересах та потребах. Наприклад, замість боротьби за опіку над дітьми, сторони разом шукають рішення, яке найкраще відповідає потребам дітей. На відміну від судового рішення, яке часто є чітким і одноманітним, медіація дозволяє сторонам знайти унікальні рішення, які враховують особливості їхньої ситуації. Наприклад, домовленість про гнучкий графік спілкування з дітьми або обмін майном може бути адаптована до потреб кожного учасника.

Ще однією цікавою обставиною, яку скоріше можна віднести до переваг, зокрема для публічних осіб, є те, що медіація дозволяє уникнути розголосу приватної інформації. Адвокат, як учасник процесу обмежений адвокатською таємницею і правилами адвокатської етики та закону, в свою чергу, медіатор має такий обов'язок на підставі норм Закону. Так, ст. 6 передбачено, що медіатор та інші учасники медіації, а також суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію, якщо інше не встановлено законом або якщо всі сторони медіації не домовилися у письмовій формі про інше [1]. Одночасно, слід звернути увагу, що судові рішення та система «Судова влада» не завжди наділені можливостями зберігати

конфіденційність інформації, адже за своєю правовою природою є публічним процесом. Навіть наявність заміни прізвища на загальновідоме «Особа_1» не дозволить уникнути небажаного розголосу інформації. В той же час, медіація забезпечує високий рівень конфіденційності. Обговорення, які відбуваються під час процесу, залишаються закритими для сторонніх осіб, що дозволяє учасникам почуватися вільніше та бути більш відкритими. Це суттєво відрізняється від судових процесів, де багато деталей можуть стати публічними, що може зашкодити репутації чи відносинам між сторонами або змінити становище у суспільстві.

І, врешті-решт, медіація дозволяє сторонам зберегти контроль над рішенням, оскільки вони самостійно визначають умови домовленостей, що сприяє кращому прийняттю рішення. Вона допомагає контролювати або, хоча б зменшити емоційну напругу, створюючи безпечне середовище для висловлення позицій сторін, і зазвичай займає значно менше часу, ніж судовий розгляд. Крім того, нерідко участь у медіації коштує дешевше, ніж витрати на судові процеси, і процес спрямований на побудову конструктивних відносин між сторонами, особливо у випадках, коли є спільні діти.

Розглянувши сильні сторони медіації у сімейних спорах, варто перейти до недоліків такого способу вирішення спору.

Першим і, мабуть, головним недоліком медіації є те, що рішення або домовленості, досягнуті в ході медіації, не мають юридичної сили, поки їх не затвердить суд або не питання не буде вирішення у договірний спосіб (наприклад розподіл майна або визначення місця проживання дитини на підставі нотаріально завіреного договору). Це означає, що навіть після успішної медіації сторони можуть знову повернутися до конфлікту. У випадках, коли одна зі сторін не виконує домовленостей, високою є вірогідність повторного спору, причому з більш значними наслідками і витратами. Більше того, навіть якщо сторони досягли згоди під час медіації, немає механізму, що змушує їх дотримуватися домовленостей, поки вони не будуть затверджені судом або нотаріально завіреним договором. Деякі сторони можуть підписати угоду, а потім її ігнорувати, змушуючи іншу сторону звертатися до суду, що зводить нанівець саму мету медіації – швидке та мирне вирішення спору. Разом з тим, це буде доказом досудового врегулювання спору.

Ще одна проблема – це певна відсутність рівності між сторонами спору, тобто якщо один із учасників перебуває в сильнішій позиції (фінансово, психологічно чи навіть юридично), то медіація може стати способом нав'язування несправедливих умов. Наприклад, один із батьків може чинити тиск на іншого, вимагаючи меншої суми аліментів або обмежуючи доступ до дітей, використовуючи маніпулятивні тактики.

Успіх медіації цілком залежить від бажання сторін працювати разом для пошуку рішення. Якщо хоча б одна сторона не зацікавлена у співпраці або приходить на процес із небажанням досягати компромісу, медіація, з високою ймовірністю, буде марною тратою часу.

Варто погодитись із позицією В.А. Кройтора, адже як він стверджує, прийнятий Закон України «Про медіацію» сприятиме ефективному поширенню в суспільстві культури мирного врегулювання спорів, дасть змогу медіації бути кращою альтернативою судовому процесу, а за правовою природою вона є структурованою, добровільною, конференційною, неупередженою процедурою щодо вирішення конфлікту шляхом переговорів поза зверненням до суду [9, с. 127].

Медіація залишається корисним і ефективним інструментом у сімейних спорах, однак вона не є універсальним рішенням для всіх ситуацій. У складних або конфліктних справах вона може бути малоефективною або навіть шкідливою, якщо одна зі сторін використовує її для маніпуляцій. Тому важливо розуміти її обмеження та використовувати її лише там, де вона дійсно може бути засобом досягнення мети.

Висновки. На підставі вищезазначеного, можна стверджувати, що медіація є ефективним альтернативним способом вирішення сімейних спорів, що сприяє зменшенню конфліктності між сторонами, економії часу та коштів, а також врахуванню найкращих інтересів сторін, у тому числі, дітей. Українське законодавство, зокрема Закон України «Про медіацію», створює правові підстави для розвитку цього механізму, проте його практичне застосування ще потребує вдосконалення. Незважаючи на очевидні переваги медіації, її ефективність значною мірою залежить від добровільності сторін, рівності їхніх можливостей та наявності кваліфікованих медіаторів. У випадках домашнього насильства або значного дисбалансу сил між сторонами медіація може не лише виявитися неефективною, а й стати інструментом маніпуляцій.

Таким чином, подальший розвиток медіації в Україні потребує розширення нормативного регулювання, зокрема у сфері контролю за виконанням медіаційних процедур, запровадження спе-

ціальних процедур для роботи з вразливими категоріями учасників та посилення професійної підготовки медіаторів. Важливим напрямом залишається підвищення обізнаності громадськості про можливість цього методу врегулювання спорів та його переваги у сфері сімейного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
2. Медіація в сімейних спорах: шлях до примирення, порозуміння та врегулювання. Інтернет-ресурс. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/mediaciya-u-simeynih-sporah-shlyah-do-primirennya-porozuminnya-ta-vregulyuvannya.html>.
3. Можечук Л. Медіація як позасудовий спосіб вирішення спорів: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник ДДУВС*. 2021. Спеціальний випуск № 2. С. 650–655.
4. Голобородько Д.В. Структура та види медіаційної діяльності. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2022. № 4 (78). С. 207–211. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.31>.
5. Стрембій А. Переваги проведення медіації у сімейних спорах. Безоплатна правнича допомога. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/perevagy-provedennya-mediacyiyi-u-simejnyh-sporah>.
6. Асоціація сімейних медіаторів. Інтернет-ресурс. URL: <https://www.afmu.org.ua/for-lawyers>.
7. Переваги проведення медіації у сімейних спорах. Юридична клініка. Інтернет-ресурс. URL: <https://legalclinic.sspu.edu.ua/simeine-pravo-ukrainy>.
8. Перевантаження судів та формальний розгляд справ: що відбувається в судових процесах щодо війни? ГО «Медійна ініціатива за права людини» USAID. URL: <https://mipl.org.ua/perevantazhennya-sudiv-ta-formalnyj-rozglyad-sprav-shho-vidbuvayetsya-v-sudovyh-proczech-shhodo-vijny>.
9. Кройтор В.А. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері захисту прав на нетипові об'єкти авторського права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 124–127.